

הבריתות שבין הקב"ה לבין עם ישראל – פרט וכללי

הקדמה

ענין כריתת ברית הוא כששני בני אדם או שתי אומות מוצאים קורת רוח זה מזה כורתים ברית יחדיו שתמיד יהיה התייחסותם זה לזה כפי אותה השעה של כריתת הברית, והיינו שתמיד לא יפסק ברית אהבתם אפי' אם המאורעות שיבואו אח"כ יחייבו את הפרעת אהבתם, וזהו כוחו של ברית שתמיד יהיה נידון התייחסותם עפ"י אותה השעה שכרתו ברית ביניהם ושהיה קורת רוח ביניהם.²

בתנ"ך מתוארות בריתות רבות בין אנשים ואומות, אך לא רק בין אנשים נכרותות בריתות, אלא גם בין בורא עולם ובין ברואיו. הברית היא האופן שבו מתאר התנ"ך את יחסו של הקב"ה לעולמו. לפיכך, הברית היסודית שכרת הקב"ה היא ברית עולם, שנכרתה עם המציאות, ויסודה שחוקי הטבע ינהגו כמנהגם ולא ישתנו. ברית זו נקראת גם ברית שלום, המרמזת על הוויתור וההסכמה שקיבלו על עצמם כוחות הטבע, המנוגדים זה לזה, כדי לקיים את העולם.³ הבריתות בין הקב"ה לבני האדם שוזרות את התנ"ך ואת ההיסטוריה האנושית, למן הברית עם נח על כך שלא יהיה שוב מבול,⁴ ועד הבריתות המרמזות על העתיד לבוא. ברית היא לעולם עניין של הכלל. אף כאשר בריתות נכרותות לכאורה עם יחידים, הרי הן נועדו למען הכלל. כך, הברית עם נח נכרתת למען הקמת האנושות החדשה, הברית עם אברהם מקימה את התהליך של בניית האומה הישראלית, והברית עם דוד היא ברית המלוכה, הן לאותה העת והן לעתיד לבוא.

הבריתות שבין הקב"ה לבין עם ישראל משתיתות את מערכת היחסים בין ה'–המלך לבין בניו-עמו. יחד עם זאת, ניתן למצוא ברית שנכרתה לצורך קיומה של מצווה מסוימת,⁵ כמו גם ברית שנכרתה עם משפחה אחת או עם שבט אחד מתוך כלל העם, אך כאמור,

1. הסתייעתי רבות באמו"ר הרב איתן שנדורפי שליט"א, ובמאמרים הרבים שכתב בנושא הברית (חלקם יצוין להלן).
2. הרב יעקב משה חרל"פ, אורי וישעי, מי מרום ז, פרק טז. וראה בדומה לזה לקוטי תורה לאדמו"ר הזקן פרשת נצבים אות ב (דף מד טור ב).
3. מלבי"ם, התורה והמצוה, בראשית ו, יח; שם, במדבר כה, יב; תהלות דוד (תהלים) קה, ט; ראה עוד: אורי בגנו, תורת המדינה למלבי"ם, תשע"ט, עמ' 45-46.
4. בראשית ט, ח-ז.
5. על השבת - שמות לא, טז; ועיין הדר התורה, שמות עמ' 419-436, בביאור מה הברית בשבת; על שילוח עבדים - ירמיהו לד, יג; אומנם יש שפירשו שאין שם ברית מיוחדת אלא הכוונה לברית שבמעמד הר סיני, ראה אברבנאל, מצודת דוד, מלבי"ם ודעת מקרא שם, ועיין הדר התורה שם עמ' 427-447. ראה עוד ויקרא ב, יג; שם כד, ח.

גם בריתות אלו הן למען כלל ישראל.⁶ לבסוף, מתוארות בתנ"ך גם בריתות שנכרתו בין בני אדם, 'לפני ה'.'⁷ במכילתא דרשב"י (שמות לג, יז) נמנו עשר בריתות:⁸ (1) הקשת; (2) המילה; (3) השבת; (4) עבודה זרה; (5) תלמוד תורה; (6) שחרור עבדים; (7) הכהונה; (8) לוייה; (9) מלכות בית דוד; (10) ארץ ישראל. במאמר זה אוכיח כי הבריתות אשר כרת ה' עם בני ישראל, החל משתי הבריתות עם אברהם וכלה בברית עם בית דוד, הן נקודות הציון בהתפתחותו של עם ישראל, בעבר, בהווה ולעתיד לבוא: תחילה, הבחירה באברהם להיות אבי עם הסגולה, דרך הבריתות עם העם היוצא ממצרים, ועד כינון המלכות בברית עם בית דוד. הברית עם בית דוד היא גם הברית המרמזת על העתיד לבוא.

א. הבריתות עם האבות

שתי בריתות נכרתו בין הקב"ה לאברהם אבינו: ברית בין הבתרים וברית המילה. ברית בין הבתרים הייתה על ירושת הארץ: 'ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמרו לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת' (בראשית טו, יח). ברית בין הבתרים היא ברית חד צדדית, רק מצד הקב"ה. לפיכך, היא מעין המשך להבטחות שניתנו לאברהם קודם לכן⁹ באמצעות גושפנקה בריתית.¹⁰ ברית המילה היא הברית הראשונה שהיא הדדית. ההתחייבות מצד הקב"ה כוללת שני סעיפים: א) 'ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו את כל ארץ כנען לאחוזת עולם' (בראשית יז, ח), עם תוספת הבטחה לברית בין הבתרים, שבה מתחייב ה' שעם ישראל יחזור לארץ ישראל גם לאחר הגלות.¹¹ ב) 'להיות לך לאלקים ולזרעך אחריו' (בראשית יז, ז), כלומר 'שהוא בכבודו ינהיג אותם, ולא יהיו בממשלת כוכב ומזל או שר משרי מעלה'.¹² ההתחייבות מצד אברהם וזרעו היא מילת הערלה.¹³

6. עם משפחת הכהונה - במדבר יח, יט; ושם כה, יג; וראה מלאכי ב, ח; ועם משפחת המלוכה - שמואל ב' כג, ה; תהלים פט; דברי הימים ב' יג, ה; וראה ישעיהו נה, ג וראב"ע שם.
7. ראה שמואל א' כג, יח; שמואל ב' ה, ג; מלכים ב' יא, ד; דברי הימים א' יא, ג; דברי הימים ב' כג, ג, ושם טז.
8. רשימה זו מוסיפה שתי בריתות על הבריתות הכלליות שנסקרו במאמר זה: את הברית על ע"ז, ואת הברית על לימוד תורה. בריתות אלו לא הוזכרו במאמר זה, משום שאינן פשט הפסוקים: הברית על איסור ע"ז מקורה לפי המכילתא דרשב"י מהפסוק (שמות יט, ה) 'ושמרתם את בריתי, ולהלן התפרש פסוק זה על ברית המילה או על ברית התורה (וראה בהגהת הגר"א שמצוינת להלן הערה 21, אשר מוחק מהמכילתא את הדעה שכוונת הפסוק לברית על איסור ע"ז). הברית על לימוד תורה מקורה בפסוק (שמות לד, כז) 'כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל', וראה להלן הערה 29. עוד על מדרש זה, ראה הדר התורה, שם עמ' 439-444.
9. בראשית יב, ז; שם יג, טו-יז.
10. רמב"ן, שם, מבאר את התוספת של הברית על פני ההבטחות הקודמות, ואת הסיבה שבתחילה הייתה רק הבטחה ולאחר מכן גם ברית.
11. רמב"ן שם, וראה ביאור התוספת בהדר התורה בראשית עמ' 62-63.
12. רמב"ן בראשית טו, יח.
13. בראשית יז, י, עיין רש"י יהושע ה, ד, שביאר כי אי אפשר לרשת את ארץ ישראל ערלים. כן ראה פירוש הרמב"ן, לשיר השירים ח, יג, שיהיה שלב שלא תהיה לישראל זכות מלבד זכות המילה.

רש"י¹⁴ הגדיר ברית זו בתמציתיות: 'ברית של אהבה וברית הארץ להורישה לך על ידי מצוה זו'. בדבריו מתווסף שהברית כוללת גם התחייבות מצד ה' לאהוב את עם ישראל.¹⁵ כך פירש גם ראב"ע את הפסוקים בתחילת פרשת עקב (דברים ז, יב-יג): 'ושמר ה' אלקיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך. ואהבך וברכך והרבך, שהאהבה כלולה בברית ואינה תוספת עליה.¹⁶

המילה מאפיינת את עם ישראל, מחמת היותה הקיום של הברית מצידו, ובה מובטח אברהם שזרעו יהיה ל'עם ה'".¹⁷

הבריתות שכרת ה' עם אברהם אבינו וזרעו, חזרו ואושרו בבחירתם של יצחק - על פני ישמעאל, ויעקב - על פני עשו, להיות נושאייהן של הברית והסגולה.¹⁸ אשר על כן, הירידה למצרים של יעקב - ישראל, ובניו - בני ישראל, היא היישום של הבריתות שכרת הקב"ה עם אביהם אברהם - הקמת האומה הישראלית. הצירוף בכור הברזל המכין אותם להיות ראויים להיות 'בנים לה' - 'בני ברית', במעמד הר סיני; ותלאות המדבר המביאות אותם לעלות בדרגה לכלל 'עם ה', בערבות מואב, מגיעים לשיאם בברית על הארץ.

ב. מברית סיני ועד הכניסה לארץ

יציאת בני ישראל ממצרים ועמידתם לפני הר סיני פותחות את התהליך ההיסטורי של הפיכתם מ'עם עבדים' ל'עם ה'". לפני מתן תורה אומר הקב"ה לעם ישראל (שמות יט, ה): 'ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ'. הברית שעליה מדובר בפסוק זה מתפרשת - לפי דעה אחת¹⁹ - על ברית המילה, ובכך ברית המילה וברית סיני מחוברות זו לזו,²⁰ ולדעה אחת - על ברית התורה.²¹

14. בראשית יז, ב.
15. בהעמק דבר, בראשית יז, א, הקשה שאהבה לא נזכרה בברית זו, וביאור דברי רש"י הם ש'להיות לך לאלהים' זו אהבת ה', ראה הדר התורה בראשית עמ' 57.
16. אברבנאל שם הקשה על דבריו, וראה הדר התורה, דברים, עמ' 95-96 שביאר את דברי הראב"ע כדברי רש"י, ולדבריו ההתייחסות שם היא לברית המילה, ואילו אברבנאל סובר שהפסוקים בפרשת עקב מתייחסים לברית בין הבתרים.
17. עיין נדרים פ"ג מי"א. וראה שו"ת הרמב"ם (בלאו), סי' ריד, שגרס בברכת 'אשר קדש' הנאמרת אחרי המילה: 'על כן בשכר זו אל חי חלקנו לעד'. הרמב"ם מבאר 'שבשכר זאת המצוה היה אל חי חלקנו לעד, כמו שהבטיח בה ואמר (בראשית יז, ז) והקימותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו לדורותם ברית עולם להיות לך לאלקים ולזרעך אחריו'. ראה עוד יד הקטנה, הלכות מילה פ"א אות ב.
18. ראה שמות ו, ד; ויקרא כו, ב; וע"ע הדר התורה, שמות, עמ' 56-66; מלבי"ם, התורה והמצווה, בראשית טו, יב; בראשית יז, א, כה, כב-כג; בראשית כז, א, ה, טו, כב; בראשית לב, כז-ל, לה-לו; בראשית לג, יז; דברים א, ב; נחלת יהושע כד, ב-ד. עוד על מסגרת הניתוח של 'הלב והסגולה' בהגות המלבי"ם, ראה: אורי בגנו, תורת המדינה למלבי"ם, תשע"ט, עמ' 61-65.
19. דעת ר"ע במכילתא דר' ישמעאל (בחדש פרשה ב); דעת ר' אליעזר במכילתא דרשב"י כאן; תנחומא לך לך כ: וכן ביאר רמב"ן, שמות יט, ה.
20. בספר מעשי ה', מעשי אבות פרק יג, ממשיל את המילה לשידוכין בין עם ישראל לקב"ה, ואת מתן תורה לחופה.
21. דעת ר' אליעזר במכילתא דר' ישמעאל הנ"ל, על פי גרסת הגר"א.

בסוף פרשת משפטים (שמות כד, ו-ח) כורת הקב"ה ברית עם ישראל כחלק מקבלת התורה.²² בברית זו, עם ישראל קיבל על עצמו לקיים את דברי התורה. ברית זו היא על הנאמר במעמד הר סיני,²³ היינו עשרת הדברות, שנכתבו לאחר מכן על 'לוחות הברית'²⁴ ונקראו משום כך בשם זה,²⁵ וגם הארון שבתוכו הן מונחות נקרא 'ארון הברית' משום כך.²⁶ שתי בריתות המכוונות לעם כולו אנו מוצאים בפרשת 'כי תשא'. נחלקו המפרשים בביאורן, כמו גם בשאלה אם הן בריתות נפרדות. בשמות לד, י נאמר:

ויאמר הנה אנכי כרת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים, וראה כל העם אשר אתה בקרבך את מעשה ה' כי נורא הוא אשר אני עשה עמך.

ברית זו היא על השגחת ה' המיוחדת על עם ישראל,²⁷ וזה כעין חזרה על הנאמר בברית המילה לאברהם אבינו. בברית זו אין החייבות מצד עם ישראל אלא רק מצד הקב"ה.²⁸ בסוף הפרק (כז-כח) נאמר:

ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה, כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל. ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה, לחם לא אכל ומים לא שתה, ויכתוב על הלחת את דברי הברית עשרת הדברים.

פרשנים נחלקו בביאור הנאמר בפסוקים אלו:²⁹ ראב"ע³⁰ מפרש שזו הברית שמוזכרת בפסוק י'³¹ ואילו רמב"ן מפרש שהכוונה לברית חדשה שבאה כתחליף לברית שבפרשת משפטים, זו שהופרה על ידי עם ישראל בחטא העגל. הברית הנוספת באה להדגיש שלמרות חטאם של ישראל, הקב"ה לא מפר את הברית. אברבנאל³² מבאר שאין כאן כריתת ברית חדשה, אלא רק אזכרה של הברית של פרשת משפטים. לדבריו, אין כאן התחייבות נוספת מצד עם ישראל.³³

22. פרשנים נחלקו מתי נאמרו פסוקים אלו: רש"י, שמות כד, א, כתב שהם נאמרו עוד לפני מתן תורה, ואילו רשב"ם, ראב"ע ורמב"ן כתבו שהם נאמרו לאחר מתן תורה. ראה על כך עוד בהדר התורה שמות עמ' 149-158: 'האם אמרו בני ישראל נעשה ונשמע לפני מתן תורה?'

23. ראה דברים פרק ה.

24. דברים ט, ט; שם, יא, טו.

25. שמות לד, כח; דברים ט, ט.

26. ראה מלכים א' ח, כא; דברי הימים ב' ו, יא.

27. ראה: תרגום יונתן; רש"י; רשב"ם; ראב"ע; ספורנו.

28. בר"ה יז ע"ב נאמר שהברית כאן היא על כך ששלוש עשרה מידות של רחמים אינן חוזרות ריקם, אך אין זה פשט הפסוקים, עיין שם במהרש"א.

29. בחז"ל (גיטין ס ע"ב; תנחומא נח ג; מכילתא דרשב"י שמות לג, יז) נאמר שברית זו נכרתה על תורה שבעל פה, אך אין זה פשט הפסוקים - ראה רבנו בחיי כאן.

30. בפסוק י'.

31. כך ניתן להבין גם מדברי רב האי גאון (הובאו בפירוש רב נסים גאון לברכות מט ע"א), אשר מנה את שלוש לשונות הברית האלו כדבר אחד, עיי"ש.

32. בסיום פרקנו.

33. לפי הרמב"ן, כפי שיובא לקמן, יש בברית זו אלות וקללות, וא"כ יש כאן התחייבות מצד עם ישראל, אלא שאין זו התחייבות לביצוע פעולות.

ברית נוספת נכרתה בפרשיות 'כי תבוא' ו'נצבים',³⁴ והיא כוללת את התוכחה שבפרשת כי תבוא. בברית זו נאמר³⁵ שהיא מתווספת על ברית הר חורב, וביארו פרשנים³⁶ שהכוונה לתוכחה שבפרשת בחוקות, אף שלא נאמר בה בפירוש שהיא הייתה ברית. ראב"ע³⁷ מבאר שפרשיות בהר-בחוקות, שנאמרו בהר סיני,³⁸ הן חלק מן הברית שבפרשת משפטים. רמב"ן,³⁹ על פי שיטתו לעיל, מבאר שפרשיות אלו הן הברית שנכרתה לאחר חטא העגל, ובה החמיר הקב"ה על ישראל והצריך שהיא תהיה עם אלו וקללות.⁴⁰ אברבנאל⁴¹ מפרש שהברית בפרשת כי תבוא אינה על הקללות, ועל פי זה מבאר שגם 'ברית חורב' הנזכרת בסוף התוכחה אינה התוכחה שבפרשת בחוקות, אלא קבלת התורה שבסוף פרשת משפטים. על פי זה הוא מבאר⁴² שהברית בפרשת נצבים היא על נתינת ארץ ישראל. על פי ביאורו של אברבנאל, ברית זו שונה מהותית מהברית שבחורב. לא כן לפי הפרשנים שביארו כי הברית היא על התוכחה שבפרשת 'כי תבוא', שעליהם יש לשאול: מה הצורך בברית זו, והאם התחדש בה משהו? המלבי"ם⁴³ מונה ארבע סיבות שבגינן יש צורך בברית מחודשת: חיזוק הברית לפני פטירת משה, מכיוון שלא יקום עוד נביא כמוהו; חידוש הברית לקראת הכניסה לארץ והתנהלות בה בדרך טבעית ולא בניסים גלויים; שלא יהיה פתחון פה לדורות הבאים משום שהברית הראשונה נכרתה על ידי יוצאי מצרים שלא הכירו את ענייני העולם הזה;⁴⁴ ומכיוון שעם ישראל בדרגה גבוהה יותר של עבודת ה' - עבודה מאהבה - יש צורך בברית מחודשת.⁴⁵ אחרים כתבו שיש צורך בחיזוק הברית שנכרתה בחורב בגלל שאחריה עם ישראל חטאו בחטא העגל;⁴⁶ וכן שכריתת הברית כעת היא גם עם הדורות הבאים, מה שלא היה - לדידם - בברית בחורב,⁴⁷ ושעיקר החידוש בברית זו הוא הגזרה על הפצת עם ישראל בכל העולם.⁴⁸

34. דברים פרקים כח-כט (בפרט כח, סט; כט, ח, יא).
35. דברים כח, סט.
36. רש"י; רשב"ם ועוד. ע"ע ברכות ה ע"א; תוס' שבת יג ע"ב; ספורנו ויקרא כו, מו.
37. אבן עזרא, ויקרא כה, א.
38. ויקרא כה, א.
39. רמב"ן, ויקרא כה, א.
40. ראה עוד להלן.
41. אברבנאל, בהקדמה לספר דברים, ובדברים סוף פרק כח.
42. שם, פרק כט - תחילת פרשת נצבים.
43. ראה עוד אורי בגנו, תורת המדינה למלבי"ם, מרכז תורה ומדינה, תשע"ט, עמ' 71-76.
44. מלבי"ם, דברים כו, יז.
45. מלבי"ם, דברים כז, ו.
46. ראה תנחומא, בובר, נצבים ו: 'ולמה כרת עמהן כאן, מפני שאותה שכרת עמהם בטלוה ואמרו "אלה אלהיך ישראל" לפיכך חזר וקרת עמהם בחורב, וקבע עליה קללה למי שחוזר בדבריו' (וראה עוד בתנחומא נצבים גם וענף יוסף שם). לעיל הובאו דברי הרמב"ן שהתוכחה בפרשת בחוקותי (שהיא הברית המוזכרת בפרשת כי תשא) נכרתה בגלל חטא העגל. על פי דבריו, אי אפשר להסביר שזה מה שהתחדש בברית בערבות מואב, וע"ע בתולדות יצחק דברים כט, יא. דברי התנחומא מתאימים לפירוש ראב"ע שביאר את הברית בפרשת כי תשא שאינה התחייבות חוזרת לקיום התורה.
47. תולדות יצחק, שם, שמבאר מדוע הברית הראשונה לא הייתה עם הדורות הבאים והשנייה כן נכרתה אתם.
48. העמק דבר, דברים כח, סט.

ג. ברית המלוכה – בית דוד

הברית שכרת ה' עם דוד נכללת, כאמור, בבריתות שנכרתו עם יחיד למען העם כולו, והיא גם ברית לאחרית הימים - צאצא של דוד שיחדש את המלוכה. לאחר שדוד מתבסס במלכותו הוא רוצה לבנות את בית המקדש. הקב"ה מונע ממנו את בניית המקדש בעצמו, אך מבטיח לו שבנו יבנה את המקדש. לכך מוסיף הקב"ה הבטחה שהמלוכה תהיה לעולם מבית דוד (שמואל א' ז; דברי הימים א' יז). על הבטחה זו חיבר דוד את מזמור פט בתהילים, שם מכונה הבטחה זו בשם 'ברית'⁴⁹.
הבחירה בדוד להיות מייסד משפחת המלוכה בישראל מושווה בפסוקים לבחירת ה' בירושלים כמקום המקדש (מלכים א' ח, טז; דברי הימים ב' ו, ה-ו), השוואה המלמדת על הקשר המהותי בין המקדש למלכות בית דוד.⁵⁰ ברית זו מתחברת לבריתות שנכרתו עם האבות ועם עם ישראל, ובה כלולה ההבטחה על תקומת ישראל וחזרת מלכות בית דוד למקומה.⁵¹

המהלך ההיסטורי של התפתחות האומה הישראלית ושימורה על ידי הברית איננו מסתיים בכניסה לארץ ישראל או בהקמת בית המלוכה. אדרבה, מפעם לפעם נדרש העם לחדש את הברית ולהזכיר לעם את התחייבויותיו.⁵² כך אצל יהושע,⁵³ יהודע,⁵⁴ חזקיהו⁵⁵ ויאשיהו.⁵⁶ יתר על כן, מפעם לפעם חוזר התנ"ך ומזהיר מפני הפרת הברית,⁵⁷ אך גם מתאר אירועים כאלו שאכן אירעו, ומפרט את העונש שהושת על העם בעטיים.⁵⁸ יחד עם זאת, התנ"ך מדגיש ללא הרף את נצחיות הברית בכנותו את הקב"ה 'שומר הברית',⁵⁹ כינוי שטמונה בו התחייבות שהברית מצידו לא תופר.⁶⁰ לבסוף, בספרי הנביאים מתואר שבעתיד תיכרתנה בריתות נוספות עם עם ישראל, על קיום התורה,⁶¹ ועל הצלחתם של ישראל.⁶²

-
49. אזכור לברית זו נמצא גם בשמואל ב' כג, ה; דברי הימים ב' יג, ה.
50. ראה הדר הנביאים, "לא בחרתי בעיר... ואבחר בדוד".
51. ראה ישעיהו יא; ושם נה, ג וראב"ע שם.
52. ברית נוספת נכרתה על ידי עזרא לשילוח הנשים הנכריות, ראה עזרא י, ג (ומלאכי ב, י-יא).
53. יהושע כד, כה.
54. מלכים ב' יא, יז; דברי הימים ב' כג, טז.
55. דברי הימים ב' כט, י.
56. מלכים ב' כג, ג; דברי הימים ב' לד, לא-לב.
57. דברים ד, כג; דברים ה, ב-ג; דברים כט, ח; מלכים ב' יז, לה; ירמיהו יא.
58. ויקרא כו, טו; דברים כט, כ-כד; (יהושע ז טו); יהושע כג, טז; ישעיהו כד, ה; ירמיהו יא, ח; ירמיהו כב, טו; ירמיהו לא, לא; יחזקאל טז, נט; (מלאכי ב, ח-ז); תהילים עח, י.
59. דברים ז, ט; מלכים א' ח, כג; דניאל ט, ד; נחמיה א, ה; נחמיה ט, לב; דברי הימים ב' ו, יד.
60. ויקרא כו, מב; שם, מה; דברים ד, לא; דברים ז, יב; תהילים קה, י; נחמיה ט, ח; דברי הימים א' טז, יז; דברי הימים ב' כא, ז.
61. ירמיהו לא, ל-לב; ג, ה; יחזקאל טז, ס; ועיין עוד: ישעיה נה, ג; יחזקאל כ, לז; מלאכי ג, א; דניאל ט, כז; יא, כב; יא, כח-לב.
62. ירמיהו לב, מ; יחזקאל לד, כה; יחזקאל לז, כו; הושע ב, כ.

ד. 'אמנה חברתית' במקורותינו

לרעיון ה'אמנה החברתית' כפי שהוסבר במאמרו של ד"ר בגנו - 'המרת האימה ההדדית באימה משותפת מפני השלטון', או ההגנה על הזכויות הטבעיות של האזרחים, ניתן למצוא יסודות איתנים במקורותינו.

מפורסמת המשנה באבות (פ"ג מ"ב): 'רבי חנינא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו, אשר מביעה רעיון זה. הגמרא בעבודה זרה (ד ע"א) מדגימה זאת מעולם הטבע: 'מה דגים שבים כל הגדול מחבירו בולע את חבירו, אף בני אדם אלמלא מוראה של מלכות כל הגדול מחבירו בולע את חבירו'. יסוד זה מופיע כבר בירמיהו (כט, ז) 'ודרשו את שלום העיר אשר הגלית אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה', כי בשלומה יהיה לכם שלום',⁶³ וכן במשלי (כט, ד) 'מלך במשפט יעמיד ארץ'. כך ניתן להבין את דברי הרמב"ם (הל' מלכים פ"ד ה"י): 'שאיין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו, והדבר מוזכר בדברי ראשונים נוספים.⁶⁴ הנצי"ב⁶⁵ מבאר שמינוי שלטון אינו רק אפשרות נוחה לאדם לשמור על זכויותיו, אלא זה ציווי אלוהי לכל בני נח. לדבריו, זו משמעות הפסוק שנאמר לנח בצאתו מן התיבה: 'ואתם פרו ורבו שרצו ובארץ ורבו בה' - 'רבו' הראשון שמוזכר בפסוק משמעותו התרבות, ואילו 'רבו' השני משמעו גדלות ושלטון.

ה. רעיון ה'ברית' במקורותינו

ה'ברית' התנ"כית, עיקרה - כפי שהתבאר לעיל - התחייבות מצד עם ישראל לשמור את התורה, והתחייבות מצד הקב"ה להשיג באופן מיוחד על עם ישראל. גם רעיון ה'ברית' שפיתח פרופ' דניאל אלעזר, כפי שהתבאר במאמרו של ד"ר בגנו, אשר מדבר על ייסוד העם על ידי הברית שנכרתה עם ה', מתאים היטב למה שהתבאר לעיל. בתיאור הבריתות בין ה' לעם ישראל, שנסקרו בחלקו הראשון של המאמר, התבאר שהיווצרות עם ישראל מלווה בייעוד רוחני שלמענו הוא נוצר. גם ביציאה ממצרים מודגשת המטרה של היציאה. עוד קודם למטרת 'והבאתי אתכם אל הארץ' (שמות ו, ח), נאמר (שם, ז): 'ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלקים וידעתם כי אני ה' אלקיכם'. המטרה אינה רק להיות 'עם', אלא להיות 'עם ה'. כך בהתגלות הראשונה של ה' למשה נאמר לו (שמות ג, יב): 'בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה, כלומר

63. מן הראוי להזכיר את דברי רש"ר הירש (חורב, מהדורת פלדהיים תשס"ז, פרק צו) שמכוח פסוק זה הגדיר כחובה ומצווה לפעול ככל היכולת לטובת המדינה שמתגוררים בה, ואפילו למסור את הנפש למען 'מולדת' זו.

64. ראה לדוגמה דרשות הר"ן, דרוש יא.

65. העמק דבר, בראשית ט, ז.

תכלית היציאה היא על מנת לקבל את התורה.⁶⁶ כך גם בבקשתו של משה מפרעה לשלח את ישראל ממצרים, המטרה היא לעבוד את ה'.⁶⁷ עם זאת, אף שרעיון ה'ברית' של פרופ' אלעזר מתאים למה שהתבאר, אימוצו על ידי האבות המייסדים של ארצות הברית אינו 'מדויק' - בלשון המעטה, שכן משול הדבר לחתונה ללא חתן. המרכיב העיקרי בברית - הקב"ה, נעדר מה'ברית' הזו. לעיל התבאר שבבריתות שכרת הקב"ה עם ישראל מודגשות ייחודיותו של עם ישראל וההבטחה שהוא יהיה מיוחד משאר העמים.

דומה כי ניתן לפרש שהמקורות המתייחסים להתאגדות חברתית כעין 'האמנה החברתית' נסובים על מלכות נכרית, ולעומתם המקורות שהובאו כביסוס לרעיון ה'ברית' מדברים על מלכות ישראל. פרשנות כזו מתאימה לדברי הרב קוק שהביא ד"ר בגנו במאמרו, על ההבדל בין מדינת ישראל למדינות אחרות. רעיון זה, בצורות שונות, מופיע אצל הרב קוק במקומות נוספים.⁶⁸ כבר הר"ן עמד על נקודה זו וכתב:⁶⁹

ידוע הוא כי המין האנושי צריך לשופט שישפוט בין פרטיו, שאם לא כן איש את רעהו חיים בלעו, ויהיה העולם נשחת. וכל אומה צריכה לזה ישוב מדיני, עד שאמר החכם שכת הלסטים הסכימו ביניהם היושר. וישראל צריכין זה כיתר האומות. ומלבד זה צריכין אליהם עוד לסיבה אחרת, והוא להעמיד חוקי התורה על תלם.

גם הרמב"ם שהובא לעיל, אשר כותב שהעמדת מלך היא לשם משפט ומלחמות, מתחיל את דבריו במילים:

ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהילחם מלחמות ה', שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו.⁷⁰

66. ראה רש"י שם. בראשונים מובא מדרש שעם ישראל ספר את הימים מיציאת מצרים עד מעמד הר סיני בשל דברים אלו, ושספירת העומר לדורות היא זכר למניין זה. ראה שבלי הלקט ערוגה שמינית סימן רלו; ר"ן, על הר"ף בסוף מסכת פסחים; וראה עוד הדר המועדים, שבועות עמ' 6-11.

67. שמות ג, יח; שם ה, א; שם ז, טו; שם ח, טז; שם ט, יג; שם י, ג.

68. ראה לדוגמה אורות ישראל א, ה; שם ב, א; שם ג, ג; שם ו, א; שם, ג.

69. דרשות הר"ן, דרוש יא.

70. ראה עוד רבנו בחיי בפתיחה לפרשת מטות (במדבר ל, ב). על פי דבריו ניתן להסביר את ההעדפה של קיום מצוות ה' על קיום מצוות המלך, ראה רמב"ם, הל' מלכים ג, ט.